

"ДОХРИСТИЯНСЬКІ ВІРУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ" І. ОГІЄНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ

У статті розглядається монографія І.Огієнка "Дохристиянські вірування українського народу" з погляду вивчення духовної спадщини предків.

Із багатьох праць І.Огієнка, присвячених різним питанням української культури (книга "Українська культура", брошура "Творимо українську культуру всіма силами нації!", численні статті і наукові розвідки в часописах "Наша культура", "Рідна мова", "Віра й культура" і т. ін.), виділяється ґрунтовне дослідження "Дохристиянські вірування українського народу". В історично-релігійній монографії автор уперше здійснив спробу подати цілісну систему всіх "поганських" вірувань нашого народу.

Ще в курсі лекцій "Українська культура", прочитаних 1918 року студентам Українського народного університету, вчений звертає увагу на культурність української мови, в якій відбився дух рідного народу. Поряд з цим І.Огієнко наголошує на оригінальності і своєрідності вірувань українців [2: 22]. Ця думка послідовно розкривається в книзі "Дохристиянські вірування українського народу". Обґрунтовуючи важливість порушеної проблеми, автор у передмові зазначає: "Віра народу лежить в основі його культури, і цієї культури годі нам зрозуміти без вивчення народної віри. А в основі цієї народної віри – більше чи менше – лежить-таки його віра дохристиянська" [1: 6]. Інтерес І.Огієнка до стародавніх вірувань рідного народу є цілком природним. Сам учений переконаний у тому, що, тільки знаючи дохристиянські вірування народу, можна належним чином зрозуміти і правдиво оцінити його духовні надбання пізнішого часу. У процесі роботи над монографією І.Огієнко детально вивчив і використав матеріал давніх рукописних пам'яток Київської Русі, зокрема "Слово Христоробця" XI ст., "Слово, як погани кланялися ідолам" XI ст; етнографічні матеріали (пісні, приказки, оповідання, голосіння, казки, заговори, заклинання, колядки, щедрівки тощо) збірників М.Номиса, Б.Грінченка, В.Антоновича і М.Драгоманова, В.Гнатюка, П.Куліша, І.Франка, П.Чубинського, М.Грушевського, О.Потебні; художні твори українських письменників про вірування гуцулів (М.Коцюбинський "Тіні забутих предків"), про вірування польсько-волинського краю (Леся Українка "Лісова пісня"), про вірування галичан (І.Кириак "Сини землі").

Основна наукова література з питань первісних слов'янських вірувань, опрацьована І.Огієнком, представлена здебільшого російськими, а також польськими і чеськими авторами; українських досліджень мало з відомих причин, тому вчений розуміє, що говорити про суто українські вірування важко – фрагментарні, попсовані часом історичні джерела розкривають первісну слов'янську віру взагалі. Вивчаючи наукові здобутки попередників у справі дохристиянських вірувань, І.Огієнко зробив певні узагальнення. За його спостереженнями, упродовж XIX ст. послідовно розвивалися три наукові школи – *міфологічна* (представники цієї школи І.Буслаєв, О.Потебня та ін. усі явища вірувань зводили до загальних, індоєвропейських міфів сонця, грому, хмар), *школа запозичень* (на Україні в цьому напрямку активно працював М.Драгоманов, він з одностумцями В.Стасовим, А.Веселовським дохристиянські вірування пояснював впливом Індії), найбільш продуктивною виявилася *історично-порівняльна школа* (особливістю її є те, що дослідження історичних пам'яток проводилися на національному ґрунті, серед відомих учених, які займалися порівнянням духовної культури різних народів, найбільш авторитетними були Є.Анічков та український етнограф Ф.Вовк).

У монографії "Дохристиянські вірування українського народу" І.Огієнка показовим є історично-порівняльний метод, без якого неможливо пояснити однакові чи подібні вірування всіх слов'янських народів. Так, учений пише: "похорон на саях вищі класи в Україні рано згубили, тоді як у Московії він позоставався аж до Петра I", "царське московське весілля довгі роки робилося за українським ритуалом, як київською традицією" [1: 206], "свято Купайла широко знає на всьому слов'янському Сході" [1: 296], "сербські вили – це те саме, що наші русалки" [1: 131].

У результаті творчого пошуку І.Огієнко простежив історію формування наших вірувань і зробив висновок, що найдавніша доба життя європейських народів, а відтак і вироблення їхньої мови, духовної культури, припадає на *індоєвропейський період*, коли поселенці з Індії та Європи жили разом, а культ природи лежав в основі первісного світогляду. Той далекий час змінила *доба загальнослов'янська*. Основи ж українських вірувань витворилися і розвинулися в *чорноморсько-дунайську добу* (IV – IX ст.), зазнавши впливу не тільки інших слов'янських народів, а й греків та римлян (мало хто знає, що Коляду, русалії, Долю ми перейняли від римлян). Київська доба поклала кінець дохристиянським віруванням українців. Взагалі, віднести окремі дохристиянські вірування до певної доби практично неможливо – далися взнаки часові нашарування, взаємовпливи народів. Розповідаючи про стародавні погляди на світ, учений для прикладу наводить ряд сучасних метафоричних виразів: *сонце заходить, сідає, буря вис, вітер свище*, – які нині втратили свою первинну внутрішню форму – пряме значення – і набули нового, переносного значення. Сьогодні ми навіть не замислюємося над тим, що колись люди оживляли явища природи, одухотворювали їх. Таким чином, учений підводить нас до висновку, що анімізм, анімітизм і антропоморфізм складають основні риси дохристиянських вірувань, які можна простежити у світовому фольклорі, поетичній мові.

І.Огієнко намагається максимально охопити досліджувану проблему. Його монографія вміщує 13 розділів, останній з яких присвячено питанням християнізації України. Звужене розуміння самого поняття "дохристиянські вірування" часто призводить до спрощеного вивчення духовної культури нашого народу. З цього приводу слушним є застереження І.Огієнка: "Зводити дохристиянські вірування до самого тільки фольклору, календаря, медицини, до самої етнографії, як це в нас часто робили й роблять, ніяк не можна, бо реальні факти говорять про зовсім інше: дохристиянські вірування були й позосталися як істотні вірування. Старі вірування, крім цього, часто перетворювалися в найрізніші повір'я, міфи та в легенди, але все в такі, в яких ці вірування виходять занадто видними. Взагалі, маємо багато різних стародавніх оповідань, які просто виясняють довколишній світ і природні явища" [1: 16]. Так, наведені І.Огієнком цитати з літописних оповідань про Кия, Щека й Хорива, про полян та ін., дають чіткі уявлення про природопоклонство як основу початкових вірувань нашого народу. Давня культура українців відображається і в народних обрядах. Наприклад, святковий ритуал з "калітою" на Андрія свідчить про стародавні вірування в небесні світила, особливо в сонце. З культом сонця тісно пов'язаний весільний обряд: у весільних піснях часто звертаються до сонця, місяця, зірок; їх фігурками, "шишками" оздоблюють коровай. Цікаво, що хліб здавна в українців має круглу, як сонце, форму. Як бачимо, все це залишки солярного світогляду наших предків. Цілий ряд матеріалів "Дохристиянських вірувань українського народу" допомагає осмислити зв'язок сонця і вогню в духовній культурі предків, причини шанування природних стихій, рослинного і тваринного світу. Шанобливе ставлення й обожнення землі відбито крізь віки в поданих автором приказках: "Держімося землі, бо земля держить нас", "Будь багатий, як земля, а здоровий, як вода". Своєрідним доповненням до цього є вираз з Іпатієвого літопису: "Аще ли земля есть мати, почто плюєте на матерь свою?", у якому відбилася народна філософія єдності людини і природи.

У підрозділі "Звіриний світ" І.Огієнко розповідає про місце тварин у житті пращурів. Часто люди визначали для свого роду чи племені тотем – звіря-захисника, — а поважні старійшини вибирали собі звірину назву. Синкретичний характер первісного світогляду виявився в наведених ученим прізвищах Вовк, Лев, Заєць, Лисиця, Півень. Цікавою в цьому плані є народна символіка, широко представлена І.Огієнком з відповідними прикладами і коментарями. Ведмідь – символ недотепи (*Зробив ведмежу послугу*), заєць – символ боягузтва (*Такий відважний, як заєць*), собака – символ вірності (*Вірний, як собака*), віл – чоловік, корова – жінка (*Горе тобі, воле, коли тебе корова коле*), бджола – символ працьовитості (*Будь робоча, як бджола*) та ін. У такий спосіб вимальовується ціла система народних символів, які розкривають нам національне світобачення, без чого важко осмислити і сприйняти образи художньої літератури.

Окремий матеріал про культуру нашого народу містить розділ "Українська міфологія". Інформація про головних дохристиянських богів – Сварога, Перуна, Даждьбога, Хорса, Велеса, Стрибога, Симарегла, Мокошу, Ладу й Ладо, Ярила, Купайла та ін. – свідчить про те, що давні слов'яни були многобожниками. Учений, за браком відповідних матеріалів, робить припущення: "можливо, що напочатку єдиним головним богом був у нас Сварог, бог Неба, сам Небо й світло" [1: 96]. Слов'янська міфологія, за висновками І.Огієнка, менш розвинена, ніж грецька чи римська. Так, у X ст. головне місце в українському Олімпі займає вже не Сварог, а Перун, який у сиву давнину був богом хліборобства, а пізніше став богом-воїном. Даждьбог – бог сонця і разом з тим бог достатку. Його друга назва Хорс, але не зрозуміло, чим він відрізняється від Даждьбога. Усі слов'янські боги завжди мали людський вигляд, та чітких родинних зв'язків між ними не було.

Цікавим є дослідження вченим української демонології. У словах "цуратися" і "спекатися" залишився відгомін про давніх домових богів – Цур і Пек оберігали родину. Автор для прикладу наводить заклиття "Цур тобі, Пек!", яке вимовляли в разі ворожого небезпеки. Розповідаючи про родинний культ божків природи (водяники, болотники, очеретяники, криничники, лісовики, польовики, русалки, мавки), шкідників житття (Злидні, Біда, Примхи, Лихо, Мара, Трясця), окрему увагу вчений приділяє збірному поняттю *чорта*, що уособлює всю нечисту силу в одній особі. Для підтвердження сказаного І.Огієнко наводить ряд синонімів до цього слова і обґрунтовує їх походження: "Чорт має багато найрізніших назв, у залежності від своєї праці. Він завжди нашіптує людині злі думки і сіє ворожнечу в світі. Це наш ворог, і тому його стародавня назва враг, а ворожити — відбиватися від ворога; пор. заклиття: враг би тебе взяв! Він робить тільки зле, чому й зветься чорний. Він сильно обманує людину й зводить її на лихе, а молодих на перелоб, чому й зветься перелесник. Він з своєї природи лихий, пор. приповідку: Лихий поплутав. Він господар пекла, пекельник. І взагалі він нечистий, нечиста або ворожа сила, вражий син, вража мати. А що має куцого хвоста, то куций, куцан. Убирається, як пан, тому паничик, лях, німчик. Він кат, пор.: Кат зна що, чи казнащо. Дуже часта назва лукавий, і в "Отче наш" ми просимо Бога: "Ізбави нас од лукавого!" (У давнину: "од неприязні")" [1: 139].

В І.Огієнка є ще такі синонімічні назви чорта: дідько; диявол; той, що греблю рве; шезник. Нечистої сили, за стародавніми уявленнями, було дуже багато і кожна по-своєму шкодила людині, видно, так допекла, що народ утворив від слова чорт багато похідних слів: чорторий, чортория, чортополох, чортма, чортихатися, чортопхайка. Давні спостереження слов'ян відбилися у прислів'ях і приказках: "Аби болото, а чорт знайдеться", "Виліз, як чорт з багнуки", "У тихому болоті чорти водяться", "Хто вішається, тому дідько мотуза подає". Кожна з них відбиває широкі уявлення про навколишній світ. Наведений у монографії фактичний матеріал доводить, що слов'янська демонологія, на відміну від міфології, досить розвинена.

Не менш важливими для вивчення духовної культури нашого народу є розповіді І.Огієнка про зародження первісної релігії, заснованої переважно на міфічних звичаях та обрядах, наприклад, жертвоприношення. У книзі

досить повно представлено матеріал про відунство й повір'я. Автор показав, як чарівництво широко відбилося в нашій мові: у словах (волхв, кудесник, ворожбит, знахор, відьмак, відун, чарівник, чаклун, шептун, чародій, химородник), приказках ("У вдовиці чари на полиці", "Баба-шептуха від злого духа", "І ворожка не порадить", "На вечорницях дівки чарівниці). Учений наголошує на тому, що не треба плутати відьом з чарівницями, бо останні можуть робити й добро, а відьми здатні лише на зло. Віра у відьом характерна для багатьох народів, найбільша вона в німців, поляків, українців; а от латинські народи відьом майже не знають.

Анімістичний світогляд стародавніх людей позначився на віруванні в оборотництво. І.Огієнка припускає, що джерелом цієї віри була Індія. Матеріал про оборотнів показує, як дівчата з певних причин обертаються в різних птахів, жінки – часто в лебідок, чоловіки стають вовкулаками. З часом давні люди намагалися зрозуміти навколишній світ, дати пояснення різним явищам, при потребі протистояти злим силам. Ці мотиви є виразними в монографії І.Огієнка. Наприклад, така деталь: обороняючись від злої сили, люди в дворі тримали пса-ярчука, або, скажімо, щоб позбутися відьми, на Свят Вечір обсіпали хліви й стайні маком (відьми люблять мак, тому поки вибирають усі мачини, то вже не матимуть часу йти доїти худобу), проти шкоди ворогів були скеровані й ворожіння. До речі, залишки цих вірувань наявні ще й сьогодні, особливо в селах.

Слово, належно й своєчасно сказане, має велику й чудодійну силу – воно лікує, приносить добро, чи, навпаки, шкодить. Учений твердить, що колись віра в магічну силу слова була дуже велика, тому особливо шанували волхвів, ворожбитів. На цьому засновані різні примовляння за святковим столом, в бесідах, привітання, побажання, закляття, замовляння тощо. Ось кілька прикладів, поданих у "Дохристиянських віруваннях українського народу": примовляння "Щоб вашим дітям щастя на кожному пальці сиділо, щоб воно вам усім у ваші двері не вміщалося", закляття "Іди-іди, дощику, зварю тобі борщику", "В печі огонь горить і тлить дрова, – так би тліло й горіло серце в ворога мого" [1: 190-193]. У словесній формі ці вирази передають образне мислення, емоційно-чуттєвих досвід наших предків. Стародавні вірування тісно пов'язані з народними обрядами та звичаями. І.Огієнка підкреслює, що ритуальні обряди українського, "московського", білоруського і польського народів у більшості своїй зовсім різні. В українського народу поширений звичай не віддавати молодшій доньки заміж, поки не вийде старша, шлюб в Україні найчастіше брали по закінченні польових робіт – восени. Показовим у монографії вченого є зв'язок ритуальних обрядів з повір'ями. Так, українці дуже вірять в добрі й злі дні тижня: понеділок – злий день, середа і п'ятниця – здавна шануються, і досі на ці дні припадає піст (існує повір'я "Хто сміється в п'ятницю, буде плакати в неділю); ритуальним є число 7, поширене в обрядах, особливо весільному (7 коровайниць, на коровай береться вода з сімох криниць і т.ін.). Поряд з цим учений наводить ряд переконливих свідчень про вірування українців у потойбічне життя. Наївність таких вірувань простежуємо на прикладі народних уявлень душі в образі пари, хмарини, диму, вітру, пташки, метелика, бджоли, мушки, зірки; рай – це вічнозелений сад, із золотими й срібними овочами, з квітучими лугами, по яких течуть медові ріки з молочними берегами. Вивчаючи духовний світогляд українців, варто звернути увагу на ряд слів із значенням "померти", що вживаються в похоронному обряді: померти, переставитися (на інший світ), упокоїтися, опочити, Богові душу віддати, минути, зчасуватися; дуба дати, одубіти, опрягтися, гигнути, окочуритися, дригнути, витягти ноги. Як бачимо, одні слова, вирази (евфемізми) в пом'якшеній формі, завуальовано називають зміст, вкладений у слово "померти", інші – зневажливо передають сказане.

Особливий інтерес для вивчення духовної культури нашого народу становить матеріал про стародавні народні свята. І.Огієнка зазначає, що ці свята – то наші хліборобські обряди, які склали річний ритуальний календар. Святковий стародавній обряд був дуже широкий і багатий. Свідченням цього сьогодні є залишки обрядових пісень (веснянки, гайлики, купальські, колядки, щедрівки). Таким чином, видана у Вінніпезі 1965 р. монографія І.Огієнка "Дохристиянські вірування українського народу" сьогодні повертається до нас як взірць служіння національній ідеї. Завдяки цій праці ми маємо можливість більш повно і системно осмислити духовне життя наших предків, що відбилося в мові, фольклорі, художній літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст. – реліг. монографія. – К.: Обереги, 1992. – 424 с.
2. Огієнка І. Українська культура. – К., 1818. – 272 с.

Матеріал надійшов до редакції 26.11.2001 р.

Кучерук О.А. "Дохристианские верования украинского народа" И.Огиенко как источник изучения духовной культуры украинцев.

В статье рассматривается монография И. Огиенко "Дохристианские верования украинского народа" с точки зрения изучения духовного наследия наших предков.

Kucheruk O.A. "Pre-Christian Beliefs of the Ukrainian People" by I.Ogiyenko as the source for investigation of the Ukrainians' spiritual culture.

The article deals with I. Ogiyenko's monograph "Pre-Christian Beliefs of the Ukrainian People" as means for investigation of our ancestors' spiritual heritage.